

ORBÁN KINGA

Eszmei irányzatok a két világháború között Erdélyben

két világháború közötti erdélyi magyar irodalmat polémiák sokasága tarkítja. Két nagy folyama van ezeknek a vitáknak, és mindkettőt a kisebbségi lét determinálja. Az egyik akörül forog, hogy az irodalomnak a száz sebből vérző erdélyi magyar társadalmat kell-e leképeznie, vagy másra is figyelhet (szépség, katarzis stb.), nem csak a társadalomjobbításra. A másik nagy vita pedig a transzszilvanizmus kérdése körül forgott. Az erről szóló disputa mindvégig jelen volt az irodalmi életben különböző intenzitással, attól függően, hogy az eszme metamorfózisa éppen hol tartott. A legtöbbet a húszas évek elején beszéltek róla, és körülbelül a húszas évek végéig tartott a hatóereje. A harmincas évek elejétől azonban egyre több fiatal, és már nemcsak a radikális baloldal, de a polgári liberalizmus hívei is, egyre többször vonja kétségbe a transzszilvanizmus élő voltát. Úgyhogy amikor 1937-ben megjelent Szemlér Ferenc tanulmánya, a *Jelszó és mítosz*, amely olybá tűnik a mai olvasónak, mintha ez rántotta volna le a leplet a transzszilvanizmusról, addigra már számos tanulmány, cikk íródott az ideológia tarthatatlanságáról, és jó néhányan elmondták már róla a többi között azt, hogy a transzszilvanizmust stílusjegyként keresni irodalmi alkotásokban merő képtelenség.

Mégis a sok bírálat közül Szemlér tanulmánya váltotta ki a legnagyobb hatást, pontosabban, az ő felvetései gerjesztették a legszelebb írói megmozdulást. Külön tanulmány témája lehetne, hogy az a Szemlér, aki 1932-től a transzszilvanizmus „intézményének”, az *Erdélyi Helikonnak* a tagja, miképpen érett meg 1937-ben a transzszilvanizmus bírálatára. De ebben a tanulmányban mindössze azt nézzük át, hogy '30-as évek elején milyen eszmei forrongások készítették elő Szemlér lassú átalakulását.

* * *

A helikoni „öregék” után fellépő fiatal írógeneráció első közös irodalmi jelentkezése az 1931-ben megjelenő *Új Arcvonal* (Kolozsvár, Minerva Kiadó) című antológia volt.¹ Ennek az igencsak gyengécskére sikeredett kötetnek, amelyet már a megjelenése után két évvel maguk a fiatalok neveztek „irodalmi hashajtónak”,² nincs különösebb irodalmi értéke, de általa mégiscsak az adott kor eszméinek erővonalai mutatkoznak meg. A tizenkilenc fiatal író – ahogy a korabeli kritika is megjegyzi – semmiféle közös világlátás, eszmeiség, azonos hang nem fűzte össze, a huszonéves fiatalságuk volt az egyetlen közös kapocs. Nagyobb hibája a kötetnek persze az, hogy bántóan sok benne a gyenge írás. Ez, majd hetven évvel a kötet megjelenése után, jóval nagyobb hiányosság, mint a „programtalanság”, de 1931-ben a kritika negatív mérlegén jóval súlyosabb a közös eszmei arcvonal hiánya, mint az írások kiforratlansága.

A kötet tisztán szépirodalmi anyaga – vers, novella és regényrészlet – a művek tartalmában mutat heterogenitást, és nem a műfaji újítások és a klasszikus formák váltakozásában, azaz nem a mindent felforgató izmusok és hagyományosan kezelt műfajok egymásmellettségéből áll a kötet – holott az európai irodalomban épp ekkor van az avantgárd dandárja. Mindössze ketten nyitnak az izmusok felé. Az egyik éppen Szemlér a szabad-

[*Műhely*]

verseivel, a másik pedig Kovács Katona Jenő *Az örökkévaló ember meséiből* című expresszionista szövegével. A tizenkilenc ember alkotta antológia leginkább tartalmilag sokszínű, pusztán azon egyszerű oknál fogva, hogy szerzői egészen különböző társadalmi rétegek élményvilágának a megszólaltatói. Luxushajón utazó szerelmes asszonyok bánatáról ír Wass Albert, a főúr, tanítói élményekről Gagyi László, az illyefalvi tanító, és sztrájkoló vasöntőket emleget Melius Nelánkovits József, aki, mielőtt református papnak tanult volna, gyári munkásként is kipróbálta magát.

Az antológia nemcsak verset és prózát tartalmaz, de három esszét is. Jancsó Elemér *Az erdélyi irodalom útjai, 1918–1931*, Debreczeni László *A magyar művészet problémája* és László Dezső *A kisebbségi élet ajándéka*. Kacsó Sándor, Szentimrei Jenő és Reményik Sándor, akik elsőként recenzálták az antológiát, tulajdonképpen nem is annyira a szépirodalmi művektől, mint inkább ettől a három írástól várták el, pusztán az esszé műfaji sajátosságai miatt is, hogy az „új arcvonal” közös ideológiája megfogalmazódjék. De az ideológiák divergenciáját pontosan e három írás tükrözi a leghívebben.

Jancsó Elemér, különben a legjobban megírt tanulmány szerzője, tipikusan baloldali szövegeket hangoztat, írásának végakkordja a kommunista kiáltványok harcos optimizmusát idézi: miszerint az ifjú erdélyi íróknak kisebbségi létben nincs nagyobb feladatuk, mint „beleolvadni az emberiség hatalmas egységébe, és azzal együtt vállalni a közös újjászületés nehéz, de kiharcolható útjait”.³ S ennek a nemzetközi egyesülésnek a tövében ott van Debreczeni tanulmánya a magyar kultúráról, mely, Debreczeni szerint, azért gyenge és vértelen, mert „nem a faji lélek egyetlen hatalmas tűzfénye után indult, s az idegen kultúrák elorzott elemeinek habarékjából” született, s mert olyanok is művelik, akik vérséگیleg semmilyen fokon nincsenek kötve a magyar néphez, s az ilyeneknek a „vértörvényei” egészen más lélek útjait követik.⁴ (S tegyük hozzá rögtön azt is, hogy 1931-ben nem a hitleri fajelmélet indulata súvít a Debreczeni-sorok felett, a „faji lélek” kifejezés Szabó Dezső tanáiban van benne. Szabó Dezső szellemisége pedig döntően hatott a két világháború közötti erdélyi ifjúságra.)

Ennek a két homlokegyenest ellenkező megoldást kínáló írásnak – egységesülés és a saját utak követése – egyetlen közös vonása van: kritikus hozzáállás a kortárs erdélyi szépirodalommal és képzőművészettel szemben. S végül itt van László Dezső mérsékelt, egyik „oldal” terminusait sem használó, leginkább a transzszilvanizmus ideológiájából építkező tanulmánya a kisebbségi élet ajándékairól, amely igen magas hőfokon azt fogalmazza meg, hogy miképpen lehet töltekezni a kisebbségi lét kínálta szenvedésekből.

Szentimrei Jenő és Kacsó Sándor recenzióiban⁵ igen sok a közös vonás. A legfőbb elvárásuk az antológiával szemben az volt, hogy az irányt mutasson a reményvesztetté vált erdélyi magyar társadalomnak. S ezen vérmes reményeket mindketten a kötet címe alapján táplálták, az „arcvonal” mögött egy eszme mentén való közös felzárkózást sejtettek, harcos előrenyomulást ott, „ahol legádázabb a csatazaj”.⁶ Holott, hogy mennyire kilátástalan a helyzet, hogy mily kevés mozgástere van a társadalomjobbító szándéknak, főként ha az a fiatal értelmiség oldaláról jön, az éppen Kacsónak az egy évvel korábbi, 1930-as *Vakvágányon* című regényében fogalmazódik meg nagyon erőteljesen...

Kacsó meg Szentimrei is abból a romantikus felfogásból indultak ki, hogy az irodalomnak iránymutató fákljaként kell lobognia a nagy történelmi események előtt, hisz Széchenyi előtt is „Vörösmarty fújta Zalánna a riadót, Kossuth előtt (pedig) Petőfi nyargalt végig a horizonton”.⁷ Az antológiától a „tömegek lelkében egyformán visszhangzó”, „erőteljes, egyszólamú hangot” vártak el, valami közös cselekvésre felszólító himnuszt.

Hogy egyáltalán miért is kell az irodalomnak társadalmat jobbító erőnek lennie, arra a válasz nyilván abban keresendő, hogy a jogaitól megfosztott, a politikai cselekvés területén igen-

csak akadályoztatott magyarság egyedül még az irodalmon keresztül juthatott némi levegőhöz. Ezeket az időket, a húszas évek végét, a harmincas évek elejét, Szentimrei szerint, az elkerülhetetlen vég kezdeteként, végső agóniaként élte meg az erdélyi magyar társadalom, s erről beszél Kacsó is az antológiáról szóló írásában – még ha költőiebben is –, hogy ezekben az esztendőkből valami fullasztó fájdalom áradt az emberek pórúsából, s „lesújtó bizonytalanság és félelemérzet” hervasztott el minden lendületet. 1931-ben ebbe a szürke „ködgomolyba” kellett volna beleharsannia a fiatalok „kollektív” hangjának. (Ez a férfias hang aztán megszólal, de hat évvel az antológia megjelenése után, 1937-ben, a Vásárhelyi Találkozón, de, magától értetődően, nem az irodalom lantján, hanem a népi demokrácia dobján.)

Az első világháború után fellépő ifjúság különben eleve nem az irodalom, hanem a társadalmi megújulás mentén kötelezte el magát. Valószínű ezt az antológiát sem szánták többnek, mint bizonyos nemzedéki névsorolvasásnak, s céljuk nem egy újfajta költészet vagy eszme meghirdetése lehetett. Paradox módon ez az ifjúság eleget tett Szentimrei és Kacsó elvárásainak, csak nem az irodalom berkeiben hirdetett megújulást, hanem a társadalmi berendezkedés terén. Önszerveződésük 1929-től datálható, az ún. „főiskolás nemzedék” színrelépésével, amikor Felvidéken már virágkorát éli a Sarló, Magyarországon pedig a Bartha Miklós Társaság. Jancsó Béla a szegedi egyetemről tér haza Kolozsvárra, ahol szintén szervezője és vezetője volt a Szegedi Fiatalok névvel ismertté vált ifjúsági mozgalomnak. 1930. január 18-án indította el László Dezsővel, Debreczeni Lászlóval, Jancsó Elemérrrel (aki különben a bátyja), Péterffy Jenővel, Demeter Jánossal, hogy csak a legfontosabbakat soroljam az *Erdélyi Fiatalok* című főiskolai lapot, de csakhamar főmunkatárssá válik Bányai (Baumgarten) László, Dsida Jenő, Mikó Imre és munkatárssá – a többi között – Csőgör Lajos és Méliusz József. A kezdetben csak főiskolai lapként működő *Erdélyi Fiatalok* igen hamar mozgalommá nőtte ki magát. 1930 és 1931 között, az antológia születésének időszakában, közel húsz faluszemináriumot, hét irodalmi szemináriumot és Temesvártól Sepsiszentgyörgyig tizennyolc kultúrrendezvényt tartottak.⁸

Az *Új Arcvonal* tizenkilenc szerzőjéből Debreczeni László, Jancsó Elemér, László Dezső, Baumgarten László, Gagy László és Méliusz József nemcsak az antológia írói, hanem az *Erdélyi Fiatalok* szerkesztői, munkatársai is. Az antológiát tehát olyan aktív ifjak (is) írták, akik társadalomjobbító tevékenységükön túl „mellesleg” írogattak is. És nem is akárhogyan, hiszen az írásaikat évek óta szívesen közölték az irodalmi lapok. (Szemlér ugyan nem tagja az *Erdélyi Fiataloknak*, de a bukaresti egyetemi évek alatt – az 1920-as évek közepe – a Koós Ferenc Kör Diákosztályának egyik alapítója.)⁹

Az erdélyi ifjúság a korai szervezkedés stádiumában, a 30-as évek legelején nyitott volt minden olyan eszmére, amely egy igazságosabb társadalmi berendezkedés ígérését hordozta, és mivel ez javarészt a baloldali eszmékben jelenítődött meg, az *EF* körében megnőtt a baloldali eszmék iránti fogékonyság. Az *Erdélyi Fiatalokat* alapító Jancsó Béla 1930 és '31-ben a Sarló és Gaál Gábor közötti kapcsolat közvetítője, és kapcsolatban állt a Kolozsváron marxista szemináriumokat tartó Antal Márkkal, akinek előadásait az öccse (Jancsó Elemér), Demeter János, Mikó Imre és Csőgör Lajos is látogatta.¹⁰ Az a *EF* hasábjain pedig megjelent egy pár olyan írás, amely, ha nem is baloldali eszmékkel való elkötelezettséget, de az erre való nyitottságot bizonyítja.¹¹

A különböző eszmék irányába való tájékozódás ekkor még nem hozza magával a külön szekértáborokba való verődést, mint ahogyan ez történt 1–2 évvel az antológia megjelenése után. 1931-ben még elfért egymás mellett Jancsó Elemér és Debreczeni tanulmánya az *Új Arcvonalban*, az *Erdélyi Fiatalokat* pedig együtt írja a majdani Korunkos Méliusz, a kommunista tevékenységeiért 1933-ban letartóztatott Bányai Baumgarten László, a jobboldali fogalmakkal érvelő Debreczeni László és a helikoni költő, Dsida Jenő.

[*Műhely*]

Ha a világnézetek berkeiben éppen szélcsend is van, az irodalom háza táján azért nincs ekkora nyugalom. 1929-ben a *Helikon* hasábjain éppen a *Vallani és vállalni*-vita dül arról, hogy az erdélyi írók vállalták-e műveikben a kisebbségi sorssal való szembesülést, vagy csak afféle „műhelyirodalmat” hoztak létre. A „műhelyirodalom” pártolásában és térnyerésében az Erdélyi Szépművészeti Céhnek (mely jogilag nem más, mint a *Helikon* köré tömörült írók kiadója) jelentős szerepe volt. Tamási Áron *Czímeresek* című munkáját 1929-ben, Kacsó *Vakvágányon* című kéziratát 1930-ban utasítja el, márpedig mindkét mű az akkori társadalmi problémákra világított rá. Főként a *Vakvágányon*, amely egy székely ifjúról, Birtók Béniről szól, aki a húszas években Kolozsvárra kerül fel tanulni az akkor már román állami egyetemre. Mi mást tematizálna a kötet, ha nem az akkori idők vészterhes fenyegetettségét, éhezést, munkanélküliséget, román csendőri brutalitást, magyar főúri gőgöt és a szegénység demokratizáló erejét. Nemcsak a *Helikon* írói sérelmeztek, hogy a harmincas évek elejétől az ESZC elzárkózik a mondjuk úgy, szociális tartalmú regények megjelentetésétől, hanem a baloldali *Korunk* írógárdája is. Gaál Gábor a *Korunk* 1930-as évfolyamába egy tanulmányt jelentetett meg *A mai erdélyi magyar irodalom arcvonalai* címmel, amely a helikoni íróközösségben létrejött irodalmi koalíciót bírálta „valójában szektáriánus marxista-leninista álláspontonról” – mondja Pomogáts Béla,¹² s amely vita végül odavezetett, hogy a *Helikon* és a *Korunk* „között támadt szakadék áthidalhatatlannak bizonyult”.¹³

Az erdélyi magyar irodalom közéletének csillagzata tehát úgy fest az 1930-as évek legelején, hogy van egy különböző módon gondolkodó, de együttműködni tudó „cselekvő ifjúság”, egy a társadalmi anomáliákra rávilágító műveket elutasító, nagynevű kiadó és egy olyan radikális baloldali ifjúság, amely az irodalmat csak a baloldali programok szolgálatába akarja állítani. Ez a radikális baloldali ifjúság azonban nem szépíró, s az irodalmat sem tekinti többnek, mint ideális eszköznek a marxista tanok propagálására.

Főtámaszuk az ekkor már szocialistává vált *Korunk*, innen kezdik el a marxista harcot, melynek fő célja – írja Jancsó egy 1935-ben megjelent művében¹⁴ –, hogy támadjanak minden olyan ideológiát, amely a polgárság szolgálatában állt.¹⁵ A helikoni irodalommal szemben a legfőbb kritika, hogy önmagáért való irodalmat művel, és írója gőgösen elzárkózik a valóságtól. Az elefántcsonttoronyba való elvonulás, maradiság, az élet problémáitól való elzárkózás vádjá minden magát igaz baloldalinak tartó író tollán az egyik legfőbb fegyverténnyé válik a polgári íróval szemben.¹⁶

A radikális baloldal elsősorban a társadalmi problémák megjelenítését várja el az irodalomtól, de ezen túl politikai és gazdasági programot is. Ezt a követelést olvashattuk Jancsó *Új Arcvonal*-beli írásában is, de a radikálisok tollán ez a számonkérés végül „oda torzul”, hogy szinte csak az tekinthető irodalmi műalkotásnak, amelyben helye van ugyan a programnak, de semmi keresnivalója az esztétikumnak. A radikális baloldal ezt is tekintette feladatának: száműzni az irodalmat a művészetek Pantheonjából! (Az irodalom jogát az esztétikumhoz persze többen is megvédik, az egyik Reményik, ki maga is ott bábáskodott az *Új Arcvonal* megszületésénél,¹⁷ a másik a szépség költője, Dsida,¹⁸ a második írnemzedék legtehetségesebb költője, ki, ennek ellenére, rejtélyes módon, mégsem szerepelt az *Új Arcvonal* szerzői között.¹⁹)

1933 tavaszán aztán Hitler uralomra jut Németországban, ami nemcsak a német kommunizmus terjedését állította le, de Európa összes országában nagy csapást mért a kommunista mozgalmakra. Erdélyben a marxi úton járó baloldalnak az 1933-as év közepére szinte az összes sajtóorgánuma megszűnt, igaz, hogy ezeknek a lapoknak az előlétele nem volt több fél évnél. A Román Kommunista Párt támogatásával kiadott lap, a *Falvak Népe* 1933. március 19-én szűnik meg, és ugyanerre a sorsra jut az ezt közező *Néplap*²⁰ is. Az RKP-nak volt még egy sajtóterméke, a *Gyár és Ucca*, ez mindössze három havi megjelenés

után, 1933 februárjában szűnt meg. A baloldali ifjúságnak gyakorlatilag két lapja maradt, a Temesváron szerkesztett *6 Órai Újság* (1931–1940)²¹ és a *Korunk*.²²

1933 világnézeti harcain azonban az együttműködni tudó ifjúságot is szétbomlasztják. A Jancsó Béla alakította *Erdélyi Fiatalok*nál alapszabály volt, hogy a főmunkatársak bármilyen világnézetet magukénak vallhatnak, de politikai párthoz nem csatlakozhatnak. Mégis ezt többen is megszegték, s ez 1933-ban a kizárások sorozatát vonta maga után. Péterffy Jenő, Mikó Imre, Demeter János és Baumgarten László, akik távoznak az *Erdélyi Fiatalok*tól.²³ De nem is a kizárások bomlasztják az addigi egységet (hiszen Péterffy és Mikó is tisztában volt az alapszabályokkal), hanem hogy a mérsékelt baloldali ifjak is olyan hangon kezdik el támadni a, mondjuk úgy, polgári liberalizmus híveit, ami addig csak a radikális baloldaliakra volt jellemző. Hogy kik voltak az *Erdélyi Fiatalok*on belül a „fiatal marxisták” (Demeter Jánoson kívül), akik, Jancsó tanúsága szerint,²⁴ elindították a harcot belülről és kívülről az *Erdélyi Fiatalok* ellen, azt nem tudom dokumentálni, de a már említett hangváltásra jó példa lehet Méliusz József 1933-ban íródott cikke,²⁵ amelyben a fiatal jobboldali írókra – kik közül nem eggyel együtt írta az *Erdélyi Fiatalok*at – és a *Helikon*ra mindössze két jelzője van: fasiszták és reakciósak.

Az *Erdélyi Fiatalok* változatlanul ragaszkodott a liberális tradíciókhoz, és sem jobbra, sem balra nem kívánt elmozdulni. Kötelékében maradnak a mérsékelt baloldali ifjak (akik nem is baloldalinak, inkább a polgári radikalizmus híveinek szerették nevezni magukat), és akik abban egyetértettek a radikálisokkal, hogy az irodalom a szociális tartalmakat nem nélkülözheti, de csakis az esztétikum összeházasításával.

1933-ban azonban nincs kiadója a szociális tartalmú könyveknek, és az ESZC pedig nem fogad el ilyen jellegű kéziratokat. Ezt felismerve próbáltak létrehozni egy saját könyvkiadót, de az eszmei csatározások s az 1933-as gazdasági nehézségek még csirájában elfojtották a kezdeményezést.

De ez már az Ady Endre Társaság története.

AZ ADY ENDRE TÁRSASÁG

Az *Erdélyi Fiatalok* kizártjai közt volt az a Demeter János is, aki az illegalitásban működő Román Kommunista Párt által kezdeményezett és támogatott lapot: a *Falvak Népet* szerkesztette. A tiszavirág-életű lap megalapításánál Jancsó Elemér is részt vett (sőt Balázs Ferenc az első hónapokban még terjesztette is a lapot), és ez újfent annak bizonyítéka, hogy Jancsó őszinte hittel vonzódott a baloldali eszmékhez. 1933 februárjában Jancsó már arról ír az *Erdélyi Fiatalok* körlevelére adott válaszában, hogy az *EF*-nek a mérsékelt szocializmus szolgálatában kellene állnia, és hogy a lapnak irodalmi ismertetéseket is kellene közölnie „főleg szociális vonatkozású művekről és irányokról”.²⁶ Az *Erdélyi Fiatalok* azonban valószínűleg semmilyen vonatkozásban nem követik a javaslatait, egyrészt mert a lap alapelvei közé tartozott, hogy semmilyen irány „szolgálatába” ne álljon, másrészt nem az irodalom, hanem a társadalom megszervezését tartotta fő feladatának. Az *EF* „célkitűzéseiből kizárta az irodalmat”, ahogy mondja Jancsó kissé sértetten a *Független Újság* hasábjain.²⁷

Mindezek együttese, mármint az *Erdélyi Fiatalok* magatartása, az Erdélyi Szépművés Céh elutasító politikája a szociális tartalmú művekkel szemben vezetett oda, hogy 1933. július 20-án aztán Kolozsváron Jancsó Elemér elnökletével megalakuljon az Ady Endre Társaság, amely az összes erdélyi fiatal író társaságaként hirdette magát, de valójában a polgári liberalizmus híveit tekintette fő bázisának, akiknek a műveitől a szociális érzékenység és esztétikum együttesét remélte.

[*Műhely*]

Az AET megalakulásának legfontosabb indokai különben már ott vannak égető problémaként az 1931-es *Új Arcvonal* tanulmányában is, amelyben Jancsó meggyőző erővel vezeti le, hogy Erdély magyar irodalma miképpen vált a középosztály irodalmává, és nemcsak azért, mert 1918 után, akik elsősorban pennát ragadtak a történelem fullasztó idejében, az a „földbirtokos, a lapszerkesztő, a vidéki tanár, a birtokától megfosztott mágnás és a városi zsidó intellektuel”²⁸ volt, de azért is, mert az 1925-ben megalakuló Erdélyi Szépművészeti Céh az üzletpolitikáját a legvagyonosabbakra építette. Hiszen a kiadó működését az biztosította, hogy megnyert magának négy-ötszáz rangosabb előfizetőt, akik hajlandók voltak megvásárolni a havonta megjelenő 200 lejes köteteket. Az Erdélyi Szépművészeti Céh „nem olcsó, hatvan lejes példányok terjesztésére fektette a fősúlyt, amelyekkel... még ezerkétszáz előfizetőt is szerezhetett volna, hanem a már megszerzett négyszáz amatőrré alapított mindent.”²⁹ És ez óhatatlanul azt vonta maga után, mondja Jancsó Elemér, hogy a kiadó csak olyan művek megjelenését szorgalmazta, amelyek megfeleltek a középosztályból és az arisztokráciából kikerülő előfizetők ízlésvilágának. Ez a társadalmi réteg pedig az irodalomban elsősorban szórakozást keresett, és nem problémát. Így a „ma” problémája alig vagy egyáltalán nem jelent meg az ESZC kiadványaiban, a helikoni írók a „tisza irodalom” elvét vallva visszahúzódtak elefántcsonttornyaikba, csakhogy kiszolgálják ezt az olvasói réteget. Márpedig az irodalomnak, és egyáltalán a művészetnek – és ez Jancsó tanulmányának a fő tétele – akkor van igazi értéke, ha felismeri a társadalom problémáit, és „nemcsak a van-ra, hanem a kell-re is rámutat”,³⁰ azaz ha teljesíti „társadalmi funkcióját”.

Felkapott kifejezés lesz ez a „társadalmi funkció”, a baloldali írók ezt állítja majd legfőbb kritériumnak a művekkel szemben, míg a polgári írók, lásd például Reményik Sándort, azt kérdezik újra és újra, hogy miért kell még a társadalom megváltoztatásának a terhét is az irodalom nyakába varrni? Nem elégséges-e, ha az irodalom „katharizist” okoz, enyhülést ad, mert kifejezi a bánatot, nyomorúságot, „a szavakba foglalt némaságot”?³¹

Az 1933 júliusában szétküldött körlevélben, amely a Társaságról való tanácskozássra hívja fel a fiatal értelmiségieket, az áll, hogy a fő szándék egy erdélyi fiatal írók szövetségének a megalakítása és egy könyvkiadó létrehozása, mely jóval olcsóbb könyvet juttatna el az olvasóhoz, mint az ESZC. (Csak zárójelben jegyzem meg, hogy az Ady Endre Társaság megalakulásáról szóló felhívás a marosvécsi *Helikon*hoz is eljutott. És bár azt írja a későbbiekben Jancsó, hogy „a Helikon [...] az új alakulást nem jó szemmel nézte, mert attól tartott, hogy az a szétszakadó irodalmi »egység frontját« még jobban darabokra fogja tépni”,³² ennek ellentmond Kovács József beszámolója az Ady Endre Társaság megalakulásáról, és ebben arról ír, hogy Szentimrei Jenő, Szántó György és Kemény János igen lelkesen fogadták a kezdeményezést.)³³

Az már csak a megalakuló gyűlésen derült ki, hogy népnevelői szándéka is volt az AET-nak, a könyvkiadón túl tudományos és irodalmi szemináriumok megrendezése, ingyen nyelvkurzusok, „nyelvtisztító akciók”, vándorkönyvtárak létrehozása, valamint egy saját folyóirat elindítása is szerepelt a céljaik között. Ötven fiatal író és irodalompártolót hívtak meg soraikba, a többi között az 1931-es *Új Arcvonal*-antológia 19 íróját, az *Erdélyi Fiatalok* jó néhány tagját, de tulajdonképpen mindenkit, aki azokban az időkben fiatal írónak számított.

A Társaság azonban soha nem tudott hatékonyan működni, tulajdonképpen még mielőtt bármit is tett volna, az ideológiai csatározások, amelyek 1933-ban már javában dúltak, már csírájában megfojtották az AET-ét. Igaz, hogy már az indulása is eléggé furcsán és erőteljen alakult. Kovács Katona József az Ady Endre Társaság megalakulása kapcsán írja,³⁴ hogy 1933. július 16-án három fiatal erdélyi író aláírásával levelet hozott neki a posta, amelyben arra kérték, hogy a *július 15-én megtartandó alakuló gyűlésen vegyen részt*, és tegyen

javaslatokat az Ady Endre Társaság programjára vonatkozólag. Talán ez a szervezési hiba is okozhatta, hogy az 50 meghívott főből mindössze 15-en jelentek meg,³⁵ és ebből is Dsida, Bélteky László, B. Bányai László és Varró Dezső levélben, illetve „megbízottaik által” képviselték magukat.

A majdani kiadóvállalat lektoraivá Janovics András, Kováts József és Kovács Györgyön túl az *Erdélyi Fiatalok* kötelékében tevékenykedő Dsida Jenőt és az *EF*-től önként távozó B. Bányai Lászlót is megválasztják, ámbátor láthattuk, sem Dsida, sem Bányai nincs jelen az alakuló ülésen.

Kettőjük megválasztása is azt tükrözi, hogy az AET eredetileg olyan műveket kívánt megjelentetni, melyek egyszerre bírnak a magas esztétikum hőfokával – ehhez kellett Dsida tehetsége – és „a progresszív szellem” jelenlétével, amit Bányai forrongó, kommunista szemlélete (és költői tehetsége) biztosított volna. Az AET-nek ez a szándéka meg is fogalmazódik Kováts József cikkében,³⁶ mely elsőként adja hírül a *Brassói Lapok* oldalán a Társaság megalakulásának tényét és főbb célkitűzéseit, de ez valahogy olyan ellentmondásosra sikeredett, hogy már az elővetítette a Társaság céljainak a kudarcát. Kováts úgy ír a Társaságba meghívott fiatalokról, mintha mindannyian a baloldali eszmék elkötelezettjei volnának. Forradalmi ifjúságnak nevezi őket – márpedig ezt a jelzőt csak a baloldaliak vették magukra –, és úgy véli, hogy az ifjú írók „lényének legjellemzőbb sajátja” a „progresszív szellem megnyilvánulása”. S aztán, mint aki visszakozni látszik, azt is hozzáfűzi, hogy a társaság „a művészi program” érdekében a progresszív tartalmat nem fogja hangsúlyozni. És bár a szerző mindössze annyit értett ezzen, hogy az eljövendő kiadó minden világnézetnek helyt ad, ha az megközelíti a művészi szépet, mégis, kis túlzással azt is mondhatnánk, hogy ez az ellentmondás robbantja majd szét az Ady Endre Társaságot. Mert olyaténképpen értette ezt mindenki, mintha a Társaság hajlandó lenne akár elfojtani is a saját arcukat a művészi szép érdekében. És ez a rejtőzködés nem tetszik sem a „forradalmi ifjúságnak”, sem a polgári oldalnak. Kováts cikkének megjelenése után szűk két héttel Dsida ki is lép a Társaságból,³⁷ a baloldali írók pedig rögtön hangsúlyozni szeretnék, hogy az AET igenis vállalja, hogy kizárólag a baloldali értékek megnyilvánulásának a fóruma.

A Korvin Sándor az első a *Brassói Lapok* oldalán, aki szerint is az ifjú írónemzedék valódi rendeltetését csak úgy töltheti be, ha „a világnézeti állásfoglalás minden kétértelműséget kizáró határozottságával száll síkra a társadalmi progresszió harcfrontján”.³⁸ De a legbőszebb talán ebben a kérdésben Méliusz József, akinek feltehetően azért is ennyire „harcos” a hangja, mert cikke megírásakor Dsida már hírül adta az *Erdélyi Lapok* oldalán a Társaságból való kilépésének megmásíthatatlan tényét.

Irodalmi egységfront – a fasiszmus ellen,³⁹ ez Méliusz cikkének címe, amelyben Méliusz azt mondja, hogy egyenesen az a zavaró és ellentmondásos, hogy a fiatal polgári baloldal az AET megalakításakor karon fogta a fiatal erdélyi jobboldali írókat, „akiknek »beérkezetségüknel« fogva nem is lehet szívügyük a tömörülés, vagy ha igen, pusztán csak számításból, hogy bekerülve az AET-ba felvegyék a „harcot... a polgári baloldal ellen”. És ez a „fasiszta akció”... azt a polgári ellenzéki frontot fogja elsöpörni vagy kijátszani, amelyre ez a szervezet felépülne – jósolja Méliusz. Az pedig, hogy létezne világnézeti függetlenség, amely szerint lehetséges az irodalomban kizárólagosan esztétikai szempontok szerint értékelni – tipikusan reakciós jelszó. Mert „ez az »értékelés« megengedheti a legreakciósabb polgári tartalmat az elfogadható forma mögött, de a legtokéletesebb forma mögött sem engedheti meg például az osztályharcos vagy proletár értelmezésű művészetet”. Ezért az Ady Endre Társaságnak – mondja ki Méliusz a végső konklúziót – igenis *van* világnézeti kötelezettsége, „ami pedig nem egyéb, mint a fasiszta reakció ellenfeleivel való irodalmi egységfront létrehozása”.⁴⁰

[*Műhely*]

Az Ady Endre Társaságnak volt még egy nagyon fontos célja: kritika alá venni a transzszilvanizmust. Ezt fontos célként említi meg már Kovács József is az Ady Endre Társaságról szóló híradásában, és a további hozzászólók, a polgári radikalizmus hívei, mind kitérnek a transzszilvanizmus kritikájának szükségességére. A kritikán ők nem az eszme jelentéstartalmának a felülvizsgálatát értik, mint teszi majd ezt Szemlér a *Jelszó és mítosz*-ban. A transzszilvanizmus fogalma ezekben a vitacikkekben tulajdonképpen csak a *Helikon* és a polgári írók szinonimájaként jelenik meg, tehát nem a fogalomra irányul az elemző figyelem, hanem arra, hogy a transzszilvanizmus mint olyan mit is okoz az irodalmi berkekben. S ha vád illeti a polgári írókat, akkor természetesen a transzszilvanizmust is, ami nem más, mint az „új irodalom kialakulásának legerősebb kerékkötője”.⁴¹ Nem több egy jól bevált irodalmi klisénél, „amely mellett a múltban egyesek a pecsenyéjüket sütötték meg, mások pedig a tehetetlenségüket igyekeztek beburkolni vele”,⁴² s csak Kovács Katona Jenőnél jelenik meg magára a fogalomra való reflektálás, miszerint a transzszilvanizmus nem több misztifikációnál. Ám ez a megfogalmazás is nem a transzszilvanizmusra való ráfigyelés terméke, csupán a *Helikon*ról szóló megállapítások egyik oldalhajtása.⁴³

Látható tehát, hogy a transzszilvanizmus mítosz volta nem Szemlér 1937-es találmánya, a baloldali radikális ifjúság jóval hamarabb kimondja ezt. Az 1931-es tanulmányában Jancsó éppen azt vázolja föl, hogy a transzszilvanizmus kitalálói ott követték el a hibát, hogy megtámadhatatlan szentséget csináltak az amúgy is megfoghatatlan és meghatározhatatlan fogalomból, s így az erről való diskurzust két táborra hagyták: „a szélső jobboldali akadémikus költőkre és a szélső baloldali *Korunkra*”.⁴⁴

1933-ban Szemlért egyáltalán nem foglalkoztatja a transzszilvanizmus kritikája. „Polgári” és „beérkezett” költő maga is, 1930-ban megjelent már az első kötete az *Éjszakai kiáltás* a Minervánál, 1932-től pedig az *Erdélyi Helikon* tagja. S ami a legfontosabb, a *Helikon* szekértáborához tartozva a radikális baloldal éppen úgy „dszentrinek” és a lart pour lart elefántcsonttoronyába zárkózónak kiáltják ki őt is, mint mindegyik helikoni költőt, holott Szemlér poétikájának semmi köze nem volt az önmagáért való esztéticizmushoz.⁴⁵ A fiatal Szemlér ekkor még se nem jobb-, se nem baloldali, „csak költő”, aki szabadon akar beszélni, és nem akar utasításokat elfogadni egyik oldalról sem – legalábbis ezt mondja az *Élet és irodalom* ankét kapcsán 1932-ben.⁴⁶

1933-ban megalakul Budapesten a *Láthatár* című irodalmi havi lap Csuka Zoltán szerkesztésében, amely az összes magyar nyelvterület irodalmi életének a figyelőjeként aposztrofálja magát. Ebben Szemlér elég sokat publikál az erdélyi irodalom történéseiről (és a román irodalomról), de mindegyik cikke kizárólag a korrekt tájékoztatás és korántsem a kritika jegyében íródott.⁴⁷ Beszédes példa erre *Az erdélyi szellem újjászületése* című írása 1934 első feléből. A cím alapján az olvasónak olyan elvárása támadhatna, hogy a második nemzedékről vagy az egy évvel korábban megalakult EMÍR-ről, mindenképp valami „új”-ról ír majd a szerző. De Szemlér mindössze eminens tanulóként felmondja a „transzszilván leckét”, miszerint: az erdélyi szellem az itt található népek százados együttélése során jött létre, a közös sors, a közös táj, a közös életfeltételek fejlesztették elválaszthatatlan egységgé stb.

1933-ban Szemlér már folyamatosan közöl a *Brassói Lapok*ban is, de az Ady Endre Társaság megalakulása apropójából tollat ragadó ítésez egyetlen cikkére sem reagál, holott őt is meghívták a Ady Endre Társaság soraiba, sőt Dsida kilépése után ő maga is nagyon fontolgatja, hogy búcsút mond a Társaságnak.⁴⁸

Volt ott az Ady Endre Társaság megalakulásáról szóló híradás között egy Ligeti Ernő-írás is, amely pontosan egy időben jelent meg a *Brassói Lapok*ban Kovács Katona Jenő cik-

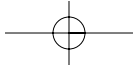

kével. Szemlér a két írás közül természetesen a helikoni íróárséra, a Ligetiére reagál, de hogy mi ragadja meg, pontosabban mi kerüli el a figyelmét, az megint csak azt támasztja alá, hogy a transzszilvanizmus kritikája abszolút nem foglalkoztatta Szemlért.

Ligeti cikke⁴⁹ azt panaszolja fel, hogy mily keveset „termelnek” az erdélyi írók, hogy hiányzik belőlük a dinamizmus, a feszítő erő, s ellenpéldaként a magyarországi írókat hozza fel.⁵⁰ Szemlér a válaszcikkében⁵¹ természetesen az erdélyi író erőtlenségének okát firtatja – és a többi között az olvasót is okolja, aki nem olvassa íróit, s e közöny miatt nem hozza felszínre az erdélyi író a benne rejtőzködő lehetőségeket stb. –, de elsiklik a Ligeti-írás végén dübörögő mondatok felett, miszerint: „Az irodalom tervgazdaságához tartozik, hogy bizonyos jelszavak revízió alá vétessenek. Úgy érzem a »transzilvanizmus« jelszava még mindig félreértésekre adhat alkalmat” – írja Ligeti 1933-ban, de Szemlérben ez akkorig semmiféle visszhangra nem talált.

J E G Y Z E T E K

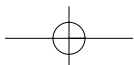
- 1 Az *Új Arcvonal* első kiadása 1931 novembere után jelenhetett meg. A kötet megért egy második kiadást is 1932-ben. Verssel szerepelt benne: B. Bányai László, Dánér Lajos, Flórián Tibor, Szemlér Ferenc és Varró Dezső. Novellával jelentkeztek: Bélteky László, Gagyi László, Janovics András, Kovács Katona Jenő, K. Grandpierre Emil, Kovács György, Kovács József, Méliusz, aki ekkor még Melius Nelánkovits József néven szerepel, Óvári Éva, Thury Zsuzsa és Wass Albert. A három tanulmány: Jancsó Elemér: *Az erdélyi irodalom útjai, 1918–1931*, Debreczeni László: *A magyar művészet problémája*, László Dezső: *A kisebbségi élet ajándékai*.
- 2 Kovács Katona Jenő: Az Ady Endre Társaság megalakulása elé. *Brassói Lapok*, 1933. aug. 27., 10.
- 3 Jancsó Elemér: Az erdélyi irodalom útjai, 1918–1931. In *Új Arcvonal*, Kolozsvár, 1931, Minerva Kiadó, 83.
- 4 Debreczeni László: A magyar művészet problémája. In *Új Arcvonal*, Kolozsvár, 1931, Minerva Kiadó, 35.
- 5 Szentimrei Jenő: Fialatok előre. *Ellenzék*, 1931. december 13., 7 és Kacsó Sándor: *Új Arcvonal*. Tizenkilenc fiatal erdélyi író antológiája. *Brassói Lapok*, 1931. december 25., 17.
- 6 Szentimrei: u. o.
- 7 U. o.
- 8 ***Erdélyi Fialatok. Dokumentumok, viták (közéteszi: dr. László Ferenc és Cseke Péter). Bukarest, 1986, Kriterion Könyvkiadó.
- 9 Cseke Péter: Magyar diákegyesület Bukarestben. In *Székelgyűlés*, 2008. szeptember, 101–113.
- 10 ***Erdélyi Fialatok. Dokumentumok, viták (közéteszi: dr. László Ferenc és Cseke Péter). Bukarest, 1986, Kriterion Könyvkiadó.
- 11 László Ferenc: Egyházellenes-e az iparos ifjúság? *EF*, 130/4, 63, Csögör Lajos: A jövő egység útjai. *EF*, 1930/5, 65–66, Rohonyi Vilmos: *Az ifjúmunkásmentés kérdéséhez*. *EF*, 199/1, 12–14, László Dezső: *Nemzet és szocializmus*. 1933, I, 21–27.
- 12 ***Jelszó és mítosz. Összeállította és a bevezető tanulmányt írta Pomogáts Béla. Marosvásárhely, 2003, Mentor Kiadó, 9.
- 13 U. o.
- 14 Jancsó Elemér: *Az erdélyi magyarság életsorsa nevelésügyének tükrében, 1914–1934*. Budapest, 1935, Merkantil-nyomda, 83.
- 15 I.m. 82.
- 16 A Helikon után fellépő fiatal írók maguk is jóval több társadalmi szerepet vállalnak, mint amennyit „íróságuk” megkövetelt volna. Szinte nincs olyan szépíró a két világháború között, akiben ne vett volna tevőlegesen részt valami társadalomjobbító szervezkedésben. Még a nagyon költőinek is elképzelt Dsida is rögtön az elején, 1930-tól bekapcsolódik az *Erdélyi Fialatok* munkájába, a lap második számától már főmunkatárs, de ott van Tamási, aki a Vásárhelyi Találkozó fő szervezője, Senczei László, nem is beszélve aztán Balázs Ferenc-

[Műhely]

ről, Kacsó Sándorról, de még tisztán az irodalmi alapokon létrejövő *Helikon*nak is az 1930-as években az az egyik fő baja, Ligeti Ernő szerint, hogy gargantuai mohósággal mindent magára akart vállalni: az irodalomtól kezdve a faluszemináriumokon át mindent.

- 17 Szentimreivel és Kacsóval ellentétben Reményik úgy tud tekinteni az antológiára, mint irodalmi produktumra. Recenziójában (*Új Arcvonal*. Tizenkilenc fiatal író antológiája. *Erdélyi Helikon*, 1932, 5. évf., 1. szám, 59–61) épp annak örül, hogy az antológiából, a cím ellenére, „hála Istennek”, nem a „kollektivitás szavalókórusa dübörög”, és borzasztóan sajnálja, hogy a Múza alig-alig mutatja meg magát a költői művekben. A novellatermést meg annyira lesújtónak véli, hogy egyetlen nevet sem tart érdemesnek kiemelni. Reményiket különben maguk a fiatalok kérik fel, hogy ítélje meg az írásokat. Hogy aztán mennyiben érvényesült a megjelenő kötetben Reményik mércéje, nem tudom. De az *Új Arcvonal* szerkesztősége és a költő között nézeteltérés támadt, minden bizonnyal az írások színvonalának más-más megítélése miatt, ami akár azt is maga után vonhatta – bár erre vonatkozó dokumentumot még nem találtam –, hogy Reményik faképnél hagyta az *Új Arcvonal* szerkesztőségét. Igazából azt sem tudni, hogy kikből is álltak az antológia szerkesztői – ezért is tehetett Dsida kérdőjelet a cikkében az „Új Arcvonal szerkesztősége (?)” után –, a kötet kolofon oldalán irodalmi szerkesztő nincs feltüntetve, csak három technikai szerkesztőt említ a kötet: Flórián Tibor, Dánér Lajos és dr. Kováts József nevét... S hogy az antológia szerkesztése körüli homály még inkább sűrűsödjék: Szemlér Ferenc jó negyven évvel később, 1975-ben, arról tesz említést, hogy Méliusz volt az, aki szervezte és szerkesztette az *Új Arcvonalat* (Szemlét Ferenc: *Út az Enciklopédiához*, in *Személyes ügy*. Bukarest, 1975, Kriterion Könyvkiadó, 64). De tekintve, hogy Szemlér eme késői írásában a dátumok és események tekintetében a szöveg egy-két helyen pontatlan, ezért Méliusz nevének említését az *Új Arcvonal* szerkesztését illetően fenntartásokkal kell kezelni.
- 18 Dsida Jenő: Üzenem. *Páosztortűz*, 1932. május 31., 9. szám, 141–142. Ebben az írásában Dsida olyan lényegi kérdéseket feszeget, hogy miért kell „programot” követelni az írótól, miért kell mindenáron befognia a kommunisztáknak az irodalmat különböző társadalmi és gazdasági programok szekerébe? „Nem lehet-e az irodalom is »hasznos« program nélkül, mint a virág, mely egyszerűen van, és léte napos örömeivel, haramos bánatával hirdeti a letörhetetlen, szép életet?... Miért nem ismerik el a (kommunisták), hogy az igazság csak esetlegesség az irodalomban, a szépség pedig szükségszerű?” És miért gondolják a kommunisták, hogy az övéké az egyedüli üdvözítő vallás, „és kívülről senki sem nyerheti el a halhatatlanság koronáját”? És miért vélik úgy, hogy minden író, aki rajtuk kívül áll: „maradi, »polgári«, tehetségtelen, áruló, korcs és ostoba!”
- 19 Hadd térjünk ki arra is, hogy Dsida, a fiatal írók legtehetségesebbje, miért is nem szerepel az antológiában. Ennek története egy 1933-as „irodalmi tyúkperből”, ahogyan Dsida nevezi az újságok hasábjain megjelent irodalmi polémiákat, derül ki az utókor számára. Ez az irodalmi párbajozás Dsida Jenő és Kováts József között zajlott le Reményik Sándor ellen és védelmében. Az első, aki odaszúr Kováts, aki azzal kezdi A generáció, amely jelentkezik. *Brassói Lapok*, 1933. augusztus 20., 4) című cikkét, hogy Erdélyben alig akad író, aki az írói utánpótlásról lemondóan beszélne, kivéve az egy Reményiket, akinek csak azért van lehangoló véleménye, mert az *Új Arcvonal* szerkesztésekor bizonyos személyi ellentétek keletkeztek az antológia szerzői és Reményik között (lásd még a 37. jegyzetet). Dsida válasza az Igaztalan, durva és hálátlan vádak érték Reményik Sándort a „fiatal írógeneráció” részéről (*Erdélyi Lapok*, 1933. szeptember 2.) című cikke, és ebben azt mondja el Dsida, hogy a fiatalok által felkért Reményik mennyire lelkesen és önzetlenül „olvasta, szelektálta és bírálta” az antológia írásait. Dr. Kováts József írásait alkalmatlannak találta Reményik, ezért aztán az „Új arcvonal szerkesztősége (?)” és Reményik között összeütközések támadtak, és ebben a vitában Kováts oly „ízléstelen magatartást” tanúsított, hogy ő, mármint Dsida visszavette az írásait az *Új Arcvonal*tól, ezért nem szerepelt az antológiában. Dr. Kováts József válaszában a Bálványrombolás, avagy Reményik, aki tabu és Dsida, aki fölüeny (*Brassói Lapok*, 1933. szept. 17.) természetesen nem így emlékszik a két évvel korábbi eseményekre, tanúk egész sorával tudja bizonyítani, hogy „Dsida visszalépésének oka anyagi természetű volt”, versicéért háromezer lej honoráriumot kért akkor – botránkozik meg Kováts –, amikor az antológia bizonytalan anyagi kimenetele miatt a legszegényebbek is ingyen adták oda az írásait, és végül a képtelenül nagy honorárium miatt nem szerepelt Dsida az antológiában.
- 20 Jancsó Elemér: *Az erdélyi magyarság életsorsa nevelésügyének tükrében, 1914–1934*. Budapest, 1935, Merkantilnyomda, 83.

- 21 A lapot Franyó Zoltán szerkeszti
- 22 *Erdélyi Fiatalok*. Dokumentumok, viták (1930–1940), közzéteszi Dr. László Ferenc és Cseke Péter. Bukarest, 1986, Kriterion Könyvkiadó.
- 23 1933-ban. Péterffy Jenő az Országos Magyar Párt kolozsvári képviselője lett, elsőként őt zárták ki az EF köréből. Majd őt követte Mikó Imre, aki majd egy évvel korábban, már 1932-től az OMP fővárosi irodájában dolgozott. Demeter János szintén 1933-ban távozott az EF-től. Az illegálításban működő Román Kommunista Párt kezdeményezésével és támogatásával kiadott *Falvak Népe* (1932. szeptember 30. – 1933. márc. 19.) szerkesztője lett. Ez önmagában még nem is vonta volna maga után a kizárást, ha ezzel egyidejűleg Demeter nem jelentetett volna meg az EF-ről egészen kompromittáló cikkeket. Baumgarten László pedig egzisztenciális okokra hivatkozva távozik önként a laptól 1933. március 22-én.
- 24 Jancsó Elemér: *Az erdélyi magyarság életsorsa nevelésügyének tükrében, 1914–1934*. Budapest, 1935, Merkantil-nyomda, 82.
- 25 Méliusz József: Irodalmi egységfront – a fasizmus ellen. *Brassói Lapok*, 1933. szeptember 10., 11.
- 26 Jancsó Elemér levele, 83. számú dokumentum. *Erdélyi Fiatalok*, 204.
- 27 Jancsó Elemér. Az Új erdélyi magyar nemzedék útja a széttagoltságtól az egységkeresésig. *Független Újság*, 1937. október 2., 4.
- 28 Jancsó Elemér: Az erdélyi irodalom útjai, 1918–1931, in *Új Arcvonal*, Kolozsvár, 1931, Minerva Kiadó, 71.
- 29 Jancsó Elemér: Az erdélyi irodalom útjai, 1918–1931, 73, in *Új Arcvonal*, Cluj-Kolozsvár, 1931, Minerva.
- 30 U. ő. 82.
- 31 Reményik Sándor: Társadalmi Funkció, in ****jelszó és mítosz*, Mvásárhely, 2003, Mentor Kiadó.
- 32 Jancsó Elemér: Az erdélyi magyarság életsorsa nevelésügyének tükrében, 1914–1934. Budapest, 1935, Merkantil-nyomda, 89.
- 33 Dr. Kováts József: A generáció, amely jelentkezik. *Brassói Lapok*, 1933. augusztus 20., 4.
- 34 Kovács Katona Jenő: Az Ady Endre Társaság megalakulása elé. *Brassói Lapok*, 1933. aug. 27., 10.
- 35 A tizenöt fő között ott volt: Jancsó Elemér, Kovács György, Janovits András, K. Grandpierre Emil, Kibédi Sándor, Kováts József, Flórián Tibor és Mélius N. József (in Kováts József: A generáció, amely jelentkezik. *Brassói Lapok*, 1933. aug. 20., 4).
- 36 Kováts József: A generáció, amely jelentkezik. *Brassói Lapok*, 1933. aug. 20., 4.
- 37 „Mit nevez Kováts József, az Ady Endre Társaság rosszul megválasztott szócsöve progresszív szellemnek, haladó világnézetnek? Ha van ilyen világnézete ennek a társaságnak – írja Dsida – [...] tessék azt nyíltan bevallani, hogy azok, akiknek világnézete megegyezik velem, örvendő állhassanak a csatasorba, aki pedig nem ért egyet velem, félrehúzódhassék!” (D. J.: *Igaztalan, durva és hálátlan vádak érték Reményik Sándort a fiatal írógeneráció részéről*. In *Erdélyi Lapok*, 1933. szeptember 2.). Dsida kilépésének fő oka azonban a Reményiket ért támadások. Kováts ugyanis azzal kezdi *A generáció, amely jelentkezik* című cikkét, hogy Erdélyben alig akad író, aki az írói utánpótlásról lemondóan beszélne, kivéve az egy Reményiket, akinek csak azért van lehangelő véleménye, mert az *Új Arcvonal* szerkesztésekor bizonyos személyi ellentétek keletkeztek az antológia szerzői és Reményik között (lásd még a 13. és 18. jegyzetet). És mit tesz erre az ifjúság – folytatja Kováts –, világnézeti harcaival kimozdítja a költőt az esztéticizmus elefántcsonttornyából, „feltérdre kényszeríti, költői pályafutása hanyatló ívén megírta velem a legszebb Reményik verset..., a *Kenyér helyett* címűt. Vezeklés ez a vers, a soha észre nem vett éhező és rongyos tömegek meglátása, passzív kétségbeesése egy olyan költőnek, akiben az individualizmus tipikus esszenciáját kapjuk...”. Ebben a versben a fiatalság a saját világnézetével ajándékozta meg „a furcsa és megható ócskaságok” nagy erdélyi poétáját. Az „otromba Reményik-bántalmakra” senki nem reagált az Ady Endre Társaság tagjai közül, ezért aztán nem maradt más hátra – írja Dsida a válaszcikkében –, minthogy azt feltételezze, hogy Kováts József közmegelegedésre beszélt. És mindaddig, amíg meg nem bizonyosodik ennek ellenkezőjéről, kilép az Ady Endre Társaságból.
- 38 Korvin Sándor: Az Új erdélyi irodalom feladatai. *Brassói Lapok*, 1933. szeptember 3., 10.
- 39 *Brassó Lapok*, 1933. szeptember 10.

[*Műhely*]

- 40 Méliusz N. József: Irodalmi egységfront – a fasizmus ellen. *Brassói Lapok*, 1933. szeptember 10.
- 41 Korvin Sándor: Az Új erdélyi irodalom feladatai. *Brassói Lapok*, 1933. szeptember 3., 10.
- 42 Dr. Kováts József: A generáció, amely jelentkezik. *Brassói Lapok*, 1933. aug. 20., 4.
- 43 Kovács Katona Jenő: Az Ady Endre Társaság megalakulása elé. *Brassói Lapok*, 1933. aug. 27., 10., Az idézet teljes egészében így hangzik: Az *Erdélyi Helikon* „egy soha és sehol nem létező misztifikáción, a transzszilvánizmuson indult, s az ideges konzekvencia színtelenné és sükketté tette...”
- 44 Jancsó: Az erdélyi irodalom útjai, 1918–1931, in *Új Arcvonal*, Cluj–Kolozsvár, Minerva, 78
- 45 Szilágyi András, akinek ekkorra már megjelent az *Új pásztor* (1930) c. nagysikerű kötete, az egyik erdélyi napilapban – sajnos még nem sikerült kiderítenem, hogy melyikben – megtámadja Szemlért, és rajta keresztül az egész *Helikont*. Szemlér a *Brassói Lapok* oldalán válaszol Szilágyinak (Vezényszó az irodalomban. *Brassói Lapok*, 1933. július 23., 11), válaszából kiderül, hogy Szilágyi András a baloldal már jól ismert fegyvertárát lövi ki a *Helikon* és ezzel együtt Szemlér ellen: vagyis hogy a *Helikon* feudális és dzsentri, művészetet lámpással se találni benne, és hogy Szemlér se tett mást, minthogy bezárkózott az esztéticizmus elefántcsonttoronyába.
- 46 „Ha költő vagyok, szabadon akarok beszélni. Nem akarok utasításokat elfogadni se jobboldalról, se baloldaltól” (In Szemlér Ferenc: Új irodalom, új élet. *Erdélyi Helikon*, 1932., 5. évf., 2. szám).
- 47 Erdélyi dolgok, in *Látbatár*; 1933. októberi szám; Mit tart a román irodalom rólunk? in *Látbatár*; 1934. márciusi szám; Az erdélyi szellem újjászületése, in: *Látbatár*, 1934, 2–3. szám. Az Erdélyi Helikon terveiről, in *Látbatár*; 1934. június–augusztus; A többség megismerés, in *Látbatár*; 1934. november; Jegyzetek a román népköltészetéről, in *Látbatár*; 1934. december.
- 48 Vita Zsigmondhoz írt levelében, amely 1933. szeptember 25-én kelt, a következőket írja: „Mi újabb hír van az Ady Endre Társaságról?... Én megint csak a Csuka folyóiratából értesülök, hogy a tagok közt vagyok, de máskülönben nem tudok semmit. Már régen kiléptem volna ebből a kompániából, de visszatart ettől a lépéstől az, hogy Dsida Jenő barátunk olyan hatalmas zajjal és pompás közfeltűnéssel lépett ki közülük. Ilyen körülmények között az én egyszerű és színtelen kilépésem egyáltalán semmi feltűnést sem keltene. Egyelőre a tehetetlenség természeti törvénye tart a társaságban. Addig várok, amíg valami disznóság ki nem derül, akkor én is búcsút mondok a kapufélfának” (Forrás: *A Helikon és az Erdélyi Szépművés Céh levelesládája, 1924–1944*. Bukarest, 1979, Kriterion Könyvkiadó, vol. I, 403.)
- 49 Ligeti Ernő: Tervgazdaság és irodalom. *Brassói Lapok*, 1933. augusztus 27.
- 50 „Az erdélyi író mégis édeskeveset dolgozik. [...] Jómagam például »termékeny« író hírében állok, de ha elgondolom, hogy húsz év alatt nem jelentettem meg nyolc vagy tíz százhatvan oldalas könyvnél többet, azaz csak annyit, amennyit oldalszámban az anyagi gondokkal küszködő, epilepsziával birkózó Dosztojevskij egyetlen regényében összeírt, akkor bizony az erdélyi »termékenység« nagyon is relatív fogalomná válik. Gondoljunk csak – mindvégig értékösszehasonlítás nélkül – [...] a regényírók közül Móricz Zsigmondra, aki évente két-három regényt, színdarabot, számos novellát, tanulmányt ír, és ugyanakkor a szűkszavú Nyirő Józsefre vagy Tabéry Gézára. Milyen lázas, szünetlen, naponta megújuló munka ott, milyen óvatos, körültekintő, takarékos munka emitt” (Ligeti Ernő: Tervgazdaság és irodalom. *Brassói Lapok*, 1933. augusztus 27., 5).
- 51 Szemlér Ferenc: Irodalmi közvélemény. *Brassói Lapok*, 1933. szeptember 9.